

Theodóra – A mindenható császárné és aki felette ítélkezett

„A bizánci történelem egyetlen személyisége sem lett olyan híres, mint Theodóra, és korántsem csak a történetírásban” – írja *Giorgio Ravegnani*, a velencei Ca’Foscari Egyetem középkorász-bizantinológus oktatója *Theodóra* (*Teodora*) című életrajzi monográfiájában (180. o.). De azt is egyértelművé teszi, hogy a császárné híressége lényegében hírhedettséget jelent, amelynek forrása és táplálója mindmáig a legnagyobb korabeli bizánci-görög történetíró, Kaiszareiai (Caesareai) Prokópiosz *Titkos története*, a bizánci irodalom talán legelevenebb, legizgalmasabb, ha itt használható e szó, legnépszerűbb alkotása (mely magyarul is megjelent, Kapitánffy István fordításában és gondozásában, a Magyar Helikon kiadásában, 1984-ben). Az a tény, hogy Theodóra halhatatlansága és gyalázata ugyanazon szerzőhöz és műhöz kötődik, szinte páratlan szimbiózist eredményezett egy fejedelmi egyéniség és egy író utókorában, egyszersmind keményen feladta a tárgyalgosságra törekvő történészeknek és még inkább Theodóra apologétáinak. A dilemmát, a kettősséget jól példázza *Georg Ostrogorsky*, aki klasszikus szintézisében, *A bizánci állam történetében* a *Titkos történetet* „gyűlölködő pamfletnek” minősíti, másrészt elismeri, hogy „forrásértéke felbecsülhetetlen” (Osiris, 2003, 46. o.). Az egész szakirodalmon, a Ravegnani-életrajzon is végigvonul ez az ellentmondás: Prokópiosz állítólagos elfogultságának, túlzásainak, „torzképének”, „zsigeri gyűlöletének”, „az igazságot meghamisító”, hősnőjét „kriminalizáló” egyoldalúságának szembesítése, ütköztetése azzal a kétségbenvonhatatlan ténnyel, hogy az ő „titkos”, kiadatlan-posztumusz munkája a legfőbb – gyakran egyetlen – forrásmű, mely Theodóra „valós életútját” rajzolja meg (7., 180–185. o.), illetve hogy nélküle a császárnéről nem is tudnánk azt, amiről a viták régóta folynak.

Prokópiosz, mint ismeretes, Theodóráról mind előéletét, mind Justinianus császár feleségeként leélt éveit elbeszélve „vörös és fekete” tónusú portrét fest. Fiatal leányként nimfomániás prostituáltként írja le („Senki sem volt olyan kéjsóvár, mint ő; gyakran vett részt közös lakomán tíz, vagy an-

nál több, csupa erőből duzzadó és szeretkezésre termett ifjú társaságában, végigszeretkezte az összes lakomázóval az egész éjszakát, s amikor már egyik sem akarta folytatni, a szolgálkhoz ment – olykor harmincan is voltak –, és mindegyikkel lefeküdt, de még ennyi bujálkodás sem volt elég neki” – *Titkos történet*, 55. o.). Császárnéként pedig hatalomittas és vérszomjas zsarnokként, valódi szadistaként örökíti meg (mely portrét még *Alma Johanna Koenig* dekadens regénye sem tudta felülmúlni; mellesleg ez a – magyarul szintén hozzáférhető – könyv hiányzik az értekezés Theodóra művészi „fortuna”-ját áttekintő, utolsó fejezetéből). Nos, aki figyelmesen végigolvassa Ravegnani bio-monográfiáját, meggyőződhet arról, hogy a modern és jelenkori történettudományos kutatások az életút sem első, sem második szakaszának prokopioszi feltárását lényegileg nem cáfolták meg.

A fentiekkel szervesen összefügg a „Justinianus–Theodóra diarchia” kérdése (173. o.). Vajon Theodóra csupán a császár felesége volt, vagy maga is uralkodó, azaz társ és pár a főhatalomban is, társuralkodó? (64–65. o.) Ravegnani inkább az utóbbi mellett érvel, az olvasónak eszébe juttatva, hogy a ravennai San Vitale bazilikában sem véletlenül tekint le a látogatóra két azonos vagy hasonló formátumú koronás ember mozaikképe (45–50., 54–55. o.). A szerző attól sem riad vissza, hogy Justinianust „impotenciával” vádolja meg (110. o.), gyöngeséggel, tehetetlenséggel, asszonyának való alávetettséggel (69. o.) az utóbbi olyan gonosztettei, gátlástalan intrikái kapcsán, mint leghíresebb „áldozatai” (69. o.), Kappadókiai János, „Justinianus legjobb minisztere” (171. o.) és Belizár, a bizánci birodalom legkiválóbb hadvezére „megfúrása”, megalázása, tönkretétele (96–143. o.). Meglehet, igazságtalan Justinianus nevéhez mindenekelőtt a *Corpus Iuris Civilis* társítani (80–83. o.), Theodoráéhoz pedig a palotai ármánykodásokat és a Nika-lázadást követő tömeges mészárlásokat (93–95. o.), cáfolhatatlan, hogy az úrnő nem hozott létre semmi maradandót és dicsőt, semmi korszakos és örök művet. Ha csak nem tekintjük öröklétű örökségnek azt, amit mindmáig bizantinizmusnak neveznek: a szolgállelkű megalázkodást, „a szolgaság rendszerét” (62. o.). Theodóra nem érte be a „bazilissza” címmel: „deszpoina” lett a megszólítása, alattvalóit, a legelőkelőbbeket is, arra kötelezte, hogy – megalázóan hosszú (olykor több napig tartó) várakozás után – földre vágódjanak előtte, és megcsókolják a lábát (60–62. o.). „Isten ajándéka” önmagát isten(nő)nek látta és állította be, akinek isteni kultusz jár.

A mindenható despotanőnek sem volt azonban hatalma a jövőendő fölötte. Az ő végzetét Kaiszareiai Prokópiosznak hívták. Kritikus-krónikását zsarnoknő volta vélhetően különösképp felháborította: egy férfi-tirannustól,

például férjétől, Justinianustól a gög, a túlhatalom és a kegyetlenség kevésbé volt szokatlan. Az író tolla – ki tudja, hányadszor a történelemben – erősebbnek, hatalmasabbnak bizonyult a zsarnok korlátlan önkényuralmánál. Egy német történész, *Hans Georg Beck* egyenesen „a történetíró áldozatának” minősítette Theodórát. Prokópiosz, úgymond, „tiszteességtelen és igazságtalan” (181. o.) vádjaira Theodóra szerezsenmosdatói még nagyobb elfogultsággal, „túlértékeléssel” válaszoltak (170. o.), „áldozatnak állítva be azt, aki inkább gyakran hóhér volt... műveletlen, durva nő”, akit sokszor „személyes érdekei és gyűlölségei” vezéreltek (170–171. o.). Elgondolkoztató, tanulságos, árulkodó, hogy míg a felvilágosodás szellemóriásai, Montesquieu és Gibbon szigorúan elítélték (182. o.), „a fasiszta Olaszország megpróbálta rehabilitálni a bizánci császárnét” (190. o.): vélhetőleg hatalmi gátlástalanságával rokonszenvezett. Ma ártalmatlanabban: divatikonként éli sokadik reneszánszát (191–192. o.).

Giorgio Ravegnani: *Teodora* [Theodóra], Salerno Editrice, Roma, 2016. 237 o.

Madarász Imre